

fått stå tillbaka för Bergmans fantasi och önsknings. Hans försök att övertyga läsaren om att hans historieskrivning uppfyller vetenskapliga krav får nog tyvärr sägas vara misslyckade.

Men är då inte popularisering av avgörande skeden i vår historia något legitimt och eftersträvansvärt? Svaret är naturligtvis ja, under förutsättning att populariseringen görs på goda grunder. I detta fall tvingas man konstatera att den drivits alltför långt. Tanken hos författaren och hos det ärevördiga förlaget har uppenbarligen varit att bokens marknads- och underhållningsvärde måste prioriteras. Kvinnor inblandade i den hemliga krigsbranschen under de mörka åren har under senare år blivit ett nytt tema, som exempelvis i Storbritannien (Enigma-amazonerna i Bletchley Park) och nu alltså även i Sverige, kanske med upplageframgång för Bergmans bok.

Bergman beskriver med sina dialogiska skildringar hur de utvalda kvinnorna i flera fall tvingades till fysiskt närgånget umgänge med sina byten för att kunna inhämta krigsviktig information. Detta framställs på några ställen i en prosastil som starkt påminner om den gamla boulevardpressens erotiska titthålsskildringar. I annat sammanhang för Bergman – antagligen som brasklapp – emellertid ett fördömande resonemang om C-byråns skrupelfria behandling av de kvinnliga agenterna, varav ett par tydligen förstörde sina liv i rikets tjänst.

Bokens förtjänster bör inte förtigas. Bergman har som en av få satt fingret på en av baksidorna av den hemliga mansvärld som ofta heroiserats i litteraturen. Och kanske kan Bergmans skildring locka en och annan fackhistoriker att ta sig an andra sådana undanstoppade sidor av den svenska världskrigshistorien.

Göteborgs universitet

THOMAS MAGNUSSON

Sonja Hagelstam, *Röster från kriget: En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944* (Åbo: Åbo Akademis förlag 2014). 389 s.

Röster från kriget är en avhandling i etnologi som undersöker brevsamtal mellan finländska frontsoldater och deras familjer under fortsättningskriget. Avhandlingens övergripande syfte är att analysera brevkontaktens betydelser för människor som länge tvingats leva åtskilda under en livshotande och anormal tid. Sonja Hagelstam utgår från att det krävdes olika handlingsstrategier och tekniker för att hantera krigets påfrestningar på de

civila relationerna. Kriget förde med sig ändrade livssituationer för både dem som var vid fronten och dem som blev kvar hemma.

Studien bygger på fyra svenskspråkiga brevsamlingar och brevskrivarna är fem soldater, varav två bröder, och deras familjer. Det är på samma gång både ett stort och ett litet material. Det är naturligtvis ganska få personer, å andra sidan har de varit idoga brevskrivare, och samlingarna hon arbetat med omfattar totalt cirka 4 100 brev och postkort. I texten citerar Hagelstam flitigt ur breven, vilket gör att läsaren kommer närmre brevskrivarna, särskilt paret Enroth som skrev både mycket och väl. Men det gör också att texten blir mer tungläst. Jag bläddrar ständigt tillbaka till sidorna där brevskrivarna beskrivs, bakgrunden behövs för att tolkas deras utsagor. Det tar tid att få översikt över de respektive biografierna, för trots att det bara är fem soldater som beskrivs i avhandlingen är det ju inte deras enskilda historier som berättas utan en övergripande analys.

I analysen av materialet fokuserar Hagelstam på tre strategier som brevskrivarna använder sig av: bemästrande samt avståndsminskande och upprätthållande. Med utgångspunkt i Bachtin ser Hagelstam brevet som ett "dialogiskt mellanrum" som är beroende av den relation som finns mellan avsändare och mottagare. Med ett sådant synsätt blir mottagaren en medskapare av texten eftersom den formuleras specifikt utifrån mottagaren och den inbördes relationen. Som samtal betraktat är brevet ganska annorlunda än ett muntligt samtal, återkopplingen är fördröjd och eftersom gester, tonfall och annat som ger mening inte finns med måste allt som ska förmedlas skrivas ut.

Krigstida brev har av många forskare ansetts vara ett dåligt material som ger en förskönad bild av kriget. De visar inte hur det är utan hur man vill att de anhöriga ska tro att det är. Dessutom censurerades krigstida brev. Hur lämpligt ett material är beror ju naturligtvis på vad man vill veta, och utifrån det som är Hagelstams intresse är breven ett utmärkt material som lyfter fram andra aspekter än traditionell krigshistoria. Breven visar på krigets så att säga civila sidor, och precis som den moderna konfliktarkeologin lyfter det fram krigets vardag. Breven är formade av den dialogiska relationen mellan brevskrivare och mottagare. De var ett sätt att få familjen att bli delaktig i den nya frontvardagen. Vad man kunde skriva bestämdes av relationen, och naturligtvis av censuren. Det som inte togs upp i breven har också betydelse. Tystnaden kan ses som en kommunikationsform och inte bara som en brist. Hagelstam framhåller att strategisk tystnad kan vara ett sätt att minska avståndet till mottagaren.

Brevskrivarna representerar olika militära grader, sociala bakgrunder och olika livssituationer. Det gör att Hagelstam ibland frestas att generalisera utifrån sitt material, att behandla dem som kategorier. Utifrån hur

få personer som ingår i studien blir det spekulativt. För är det verkligen son-föräldrarelationen som är orsaken till något, eller handlar det om brevskrivarens personlighet eller just den specifika relationen? Jag tycker inte heller att det teoretiska resonemanget om sammansättningar tillför särskilt mycket till analysen, däremot är Bachtins dialogiska ramverk en grund som avhandlingen vilar tryggt på.

Breven fungerar som förbindelser mellan hemmet och fronten. Att beskriva bopplatsen var ett viktigt tema i brevväxlingen, för att de där hemma skulle kunna föreställa sig hur det var där brevskrivaren vistades. Bostaden var det som beskrevs mest detaljerat av tillvaron vid fronten. Hagelstam spekulerar i att det kan bero på att det var ett ganska neutralt ämne som inte rymde så mycket av krigets destruktiva sidor och var lätt att koppla till den civila tillvaron. I beskrivningarna märktes den egna sovplatsen alltid ut, den enda privata sfären i fronttillvaron. Ställningskriget gjorde att det tidvis var möjligt att leva ett ganska fridfullt och vardagligt liv i fält. Breven berättar om grönsaksland och blommor, och en av brevskrivarna konstaterat att "så underligt är man ändå inrättad, att man få någo slags hemkänsla också här". Under det stora sovjetiska anfallet 1944 ändrades detta drastiskt. Den relativt hemlika och skyddade atmosfären lyftes upp, trupperna retirerade och tillvaron var mer kaotisk och destruktiv.

Ett bärande tema i avhandlingen är att brevet var ett medel för att upprätthålla relationen, att brevväxlingen var ett vardagssamtal som minskade avståndet mellan fronten och hemmet. Det var ett sätt att dela vardagen och känna att de hade ett gemensamt liv. Breven är också präglade av att skribenterna inte vill oroa varandra och tonar ned det eventuellt konfliktfyllda. Vardagligheten till trots så var det ett samtal som kunde få ett abrupt slut, och varje brev från fronten kunde mycket väl vara det sista.

Linköpings universitet

JOHANNA DAHLIN

Artur Szulc, *"Judarna har vapen!": Upproret i Warszawa 1943* (Stockholm: Norstedts 2013). 228 s.

Det borde ha varit en välgärning, den första monografin på svenska om upproret i Warszawas judiska getto våren 1943. Skildringen av förhållandena under den tyska ockupationen, av svälten, deportationerna och upproret, syrebristen i trånga gömställen, bunkerstriderna och flykten genom kloaksystemen hör visserligen till den historia som berättats många gånger, men som alltså först till 70-årsminnet fick sin egen svenskspråkiga volym. Till